

IWONA NIEWIADOMSKA*

STANISŁAW FEL**

REALIZACJA ZASADY SPRAWIEDLIWOŚCI W KARANIU PRZESTĘPCÓW

ISTOTA ZASADY SPRAWIEDLIWOŚCI

Pragnienie życia w sprawiedliwym społeczeństwie jest głęboko zakorzenione w naturze ludzkiej. Stąd idea sprawiedliwości jest przedmiotem refleksji intelektualnej od najdawniejszych czasów. Jest obecna w życiu społecznym w trzech postaciach: 1) jako zasada moralna wskazująca społecznie oczekiwany sposób postępowania, 2) jako reguła prawna ujęta w różnego rodzaju aktach prawnych, 3) jako konkretny sposób jej realizacji w poszczególnych krajach, społecznościach czy instytucjach społecznych¹.

Przez wieki zajmowano się sprawiedliwością na gruncie nauk normatywnych – głównie filozoficznych i prawnych, dążąc do sformułowania jej uniwersalnego ujęcia, ustalenia reguł i sposobów aplikacji w różnych wymiarach życia społecznego. W konsekwencji powstało wiele typologii sprawiedliwości. W najbardziej utrwalonej wyróżnia się trzy jej typy: 1) zamienną, która reguluje wymianę towarów, dóbr i usług; za jej główne kryterium przyjmuje się równość, 2) dystrybucyjną (rozdzielczą), stanowiącą zasadę podziału wartości jemu podlegających; za podstawowe jej kryterium przyjmuje się proporcjonalność, biorąc przy tym pod uwagę zasługi i potrzeby, 3) legalną (prawną), odnoszącą się do proporcji różnego rodzaju zobowiązań jednostek i społeczności mniejszych na rzecz społeczności szerszych; tutaj również obowiązuje kryterium proporcjonalności, a uwzględnia się zwłaszcza zakres korzystania z dóbr wspólnych i realne możliwości ponoszenia ciężarów. Na gruncie wymiaru sprawiedliwości podstawowe znaczenie ma sprawiedliwość retri-

* DR HAB. IWONA NIEWIADOMSKA, PROF. KUL – psycholog; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Psychologii, Katedra Psychoprofilaktyki Społecznej.

** DR HAB. STANISŁAW FEL, PROF. KUL – socjolog, etyk społeczny; Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Socjologii, Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Etyki Społeczno-Gospodarczej.

¹ P. Sztompka, *Sprawiedliwość*, w: *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, red. M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016, s. 234–235.

butywna (wyrównawcza), która odnosi się do odpłaty za wyrządzone krzywdy lub poniesione straty – do wymierzania kar jednostkom, które naruszyły obowiązujące reguły prawne, a tym samym leżące u ich podstaw przyjęte w społeczeństwie normy moralne. W tradycji prawniczej zasadnicze znaczenie ma Arystotelesowska koncepcja sprawiedliwości, polegająca na równym traktowaniu podobnych sytuacji. W ramach sprawiedliwości wyrównawczej sprowadza się to do odpowiedniego odpłacania dobrem za dobro lub karą za zło².

Dopiero w połowie XX wieku sprawiedliwość stała się przedmiotem empirycznych badań społecznych, najpierw psychologicznych³, a później socjologicznych⁴. Badania te doprowadziły do wielu ważnych ustaleń, m.in. dotyczące sposobów indywidualnego i społecznego postrzegania sprawiedliwości, jego uwarunkowań, a ponadto – co ważne dla tematu tego artykułu – stwierdzenia, że poczucie niesprawiedliwości powoduje frustrację, wycofanie się z aktywności prospołecznej, stanowi uzasadnienie dla nielegalnej rekompensaty korzyści utraconych wskutek krzywdzącego traktowania. Doświadczanie braku sprawiedliwości, postrzeganej jako nieodzowny element dobrego funkcjonowania społeczeństwa sprawia, że „[...] w skrajnym przypadku dochodzi do demoralizacji wynikającej z uznania przez jednostki, że w życiu wspólnym wszystkie chwytaki są dozwolone, zaś interes własny jest najważniejszy”⁵. Ważną konsekwencją wymienionego zjawiska są straty ponoszone zarówno przez instytucje, w których doświadczana jest niesprawiedliwość, jak i koszty ogólnospołeczne, społeczeństwo traci zasoby normatywne, co obniża potencjał jego efektywnego funkcjonowania.

Zasada sprawiedliwości należy również do grupy reguł, którym podporządkowane jest wykonywanie kar za popełnione przestępstwa⁶. Według tej zasady karanie powinno mieć sprawiedliwy charakter, tj. zgodny ze społecznym poczuciem sprawiedliwości. Trybunał Konstytucyjny w sposób następujący sformułował pojęcie sprawiedliwości: „Być sprawiedliwym, to jednakowo traktować istoty równe z pewnego punktu widzenia, tj. mające tę samą cechę charakterystyczną, istotną dla danej klasy (kategorii) ludzi (np. potrzeby, wyniki pracy, zdolności, zasługi). »Równe traktowanie« nie oznacza otrzymywania równych udziałów rozdzielanych dóbr, lecz stosowanie tej samej miary wobec wszystkich zainteresowanych otrzymaniem rozdzielanych dóbr, a więc ocenianie ich sytuacji według tych samych

² Z. Ziemiński, *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996, s. 13.

³ S. Lotz, M. Gollwitzer, B. Streicher, T. Schlösser, *Gerechtigkeit als Forschungsgegenstand, w: Soziale Gerechtigkeit. Was unsere Gesellschaft aus den Erkenntnissen der Gerechtigkeitspsychologie lernen kann*, hrsg. M. Gollwitzer [et al.], Hogrefe Verlag, Göttingen 2013, s. 13–34.

⁴ S. Liebig, C. Sauer, *Sociology of Justice*, w: *Handbook of Social Justice Theory and Research Part I*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 37–59.

⁵ A. Szahaj, *Jaka wspólnota?*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2010, s. 48.

⁶ S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze. Zarys Wykładu*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2003, s. 79.

kryteriów oraz poświęcanie równej wagi ich potrzebom i interesom. Zgodnie z zasadą sprawiedliwości »równych należy traktować równo«, a „podobnych należy traktować podobnie”⁷.

Jeżeli w podziale ludzi występują niesprawiedliwe różnice, to wówczas są one uważane za nierówności. Dlatego przy ocenie, czy określone traktowanie ludzi jest sprawiedliwe, nie da się uniknąć odpowiedzi, czy przy opiniowaniu została zachowana norma równości. I w tym zakresie można przytoczyć orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego. „Konstytucyjna zasada równości wobec prawa (równości w prawie) w ujęciu najszerszym polega na tym, że wszystkie podmioty prawa (adresaci norm prawnych), charakteryzujące się daną cechą istotną (relewantną) w równym stopniu, mają być traktowane równo – według jednakowej miary, bez zróżnicowań, zarówno dyskryminujących, jak i faworyzujących. Równość oznacza także akceptację różnego traktowania przez prawo różnych podmiotów (adresatów norm prawnych), bo równe traktowanie przez prawo tych samych podmiotów pod pewnym względem oznacza z reguły różne traktowanie tych samych podmiotów pod innym względem”⁸.

W dalszej części artykułu zostaną poddane analizie dwa zagadnienia odnoszące się do stosowania zasady sprawiedliwości w procesie karania przestępców. Z jednej strony zostanie ukazana sprawiedliwość jako jeden z celów karania w polskim prawie karnym, zaś z drugiej – wielowymiarowe konsekwencje poczucia niesprawiedliwości u osób, które zostały ukarane.

1. SPRAWIEDLIWOŚĆ JAKO JEDEN Z CELÓW KARANIA W POLSKIM PRAWIE KARNYM

Współczesna kara państwowa jest instytucją o charakterze celowym. Obowiązującą w Polsce kodeks karny nie wylicza jej celów *expressis verbis*. Określenie to występuje jedynie przy formułowaniu dyrektywy prewencji indywidualnej w art. 53 § 1 k.k. – „cele zapobiegawcze i wychowawcze”⁹. Jednak o celach karania na gruncie obowiązującego prawa można wnioskować na podstawie sankcji ustawowych, dyrektyw sądowego wymiaru kary oraz sposobu wykonywania orzeczonych środków formalnoprawnej reakcji na przestępstwo¹⁰. Wymienione podstawy decydują, że jednym z zasadniczych celów kary – oprócz celów ogólnoprewencyj-

⁷ Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 9.03.1988 r., „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego” 1988, poz. 1.

⁸ Tamże.

⁹ L. Gardocki, *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2005, s. 185.

¹⁰ M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1995, s. 422–423.

nych, szczególnoprewencyjnych oraz kompensacyjnych – jest cel o charakterze sprawiedliwościowym¹¹.

Normatywną podstawę uznania sprawiedliwościowego celu kary na gruncie polskiego prawa stanowią przewidziane dla poszczególnych typów przestępstw zagrożenia, które wyrażają prawidłowość: im cięższe przestępstwo, tym surowsza sankcja. Cel ten polega na tym, że kara powinna być zgodna ze społecznym poczuciem sprawiedliwości w zakresie zagrożeń karnych za popełnienie czynu zabronionego, rodzaju i wysokości stosowanych sankcji, sądowego wymiaru kary i sposobu jej wykonywania. Tak rozumiany cel nakazuje stosować karę proporcjonalnie do ciężaru przestępstwa mierzonego za pomocą stopnia jego społecznego niebezpieczeństwa. Cel sprawiedliwościowy zakłada również, aby przy wymierzaniu kary łącznej lub w wypadkach kumulacji kar zasadniczych ze środkami karnymi sąd nie przekroczył granicy tolerancji poczucia sprawiedliwości. Z celem odwetowym, nawiązującym do teorii retrybucyjnych, łączy się również dolegliwość kary – chodzi o to, aby sprawca ją odczuł¹².

Cel odwetowy związany z realizacją funkcji sprawiedliwościowej stanowi genezę prawa karnego, gdyż w pradawnych społeczeństwach kara stanowiła odpłatę za przestępstwo¹³. Myśl o tym, że ma ono służyć ochronie dóbr składających się na prądek społeczny, jest historycznie późniejsza i związana z rozwojem refleksji teoretycznych na temat karania. We współczesnym prawie karnym występują obydwie funkcje: sprawiedliwościowa odgrywa większą rolę przy przestępstwach, gdzie pokrzywdzona jest konkretna jednostka (np. zabójstwo, zgwałcenie, kradzież), mniejszą zaś – przy tzw. przestępstwach bez ofiar, godzących w interes ogólny (np. fałszowanie dokumentów, nielegalne posiadanie broni, szpiegostwo). Należy jednak podkreślić, że prawidłowe funkcjonowanie prawa karnego wymaga zachowania równowagi między funkcją sprawiedliwościową i ochronną, choć współcześnie zauważa się niedocenianie roli sprawiedliwościowej poprzez jej kojarzenie z zemstą lub odwetem. Jej realizacja pełni jednak bardzo ważną rolę zarówno w rozładowaniu stanu psychicznego u pokrzywdzonego w wyniku przestępstwa, jak i w zaspokajaniu społecznego poczucia sprawiedliwości. Dlatego lekceważenie sprawiedliwościowej funkcji prawa karnego może wywoływać istotne negatywne skutki społeczne¹⁴.

Między celami kary – sprawiedliwościowym, ogólnoprewencyjnym, szczególnoprewencyjnym i kompensacyjnym – zachodzą różnego typu zależności i kolizje. Kara sprawiedliwa i zgodna z zasadą humanizmu ma istotne znaczenie dla wychowawczego oddziaływania zarówno na sprawcę, jak i na społeczeństwo. Sankcja nadzwyczajnie surowa wywołuje poczucie niesprawiedliwości, działa demoralizująco i wzmaga społeczne napięcie. Podobne efekty daje kara niespra-

¹¹ Tamże s. 422.

¹² Tamże s. 423–424.

¹³ J. Makarewicz, *Prawo karne ogólne*, Księgarnia Leona Frommera, Kraków 1914, s. 18.

¹⁴ L. Gardocki, *Prawo karne*, s. 6–7.

wiedliwie łagodna, wywołując wrażenie bezkarności i wzmagając tendencje do bagatelizowania prawa. Większe ryzyko ujemnych skutków wywołuje kara zbyt surowa, co uzasadnia regułę, że w razie wątpliwości sąd przechyla szalę na stronę oskarżonego (*in dubio mitius*). Z drugiej strony – nie zawsze sankcja uznana za właściwą z punktu widzenia potrzeb resocjalizacyjnych (np. odpowiednio długi pobyt w zakładzie penitencjarnym) będzie odbierana jako sprawiedliwa. Uznanie, że sprawca w ogóle nie wymaga resocjalizacji i zastosowanie z tego powodu zbyt łagodnej kary lub odstępianie od jej wymierzenia, stwarza ryzyko odstępstwa od zasady sprawiedliwości¹⁵.

Spośród istniejących rodzajów formalnej reakcji na przestępstwo najwięcej kontrowersji budzi kara pozbawienia wolności. Od wielu lat prowadzone są rozważania nad jej przydatnością dla prawidłowego i skutecznego procesu resocjalizacji i społecznej readaptacji skazanych¹⁶. Wyniki badań empirycznych, które zostały przeprowadzone w 100 najbogatszych krajach świata, wskazują, że stosowanie sankcji izolacyjnych jest uwarunkowane czynnikami politycznymi, ekonomicznymi i sprawiedliwościowymi. O wpływach politycznych i ekonomicznych świadczy prawidłowość, że ich duże nasilenie występuje w krajach, które charakteryzują się niepewnością polityczną, transformacją ustrojową, niską stabilnością ekonomiczną (wysoka inflacja), zaś ich mieszkańcy mają mniej swobód obywatelskich – w takiej sytuacji kara pozbawienia wolności jest stosowana jako środek represji. Natomiast o wpływie sprawiedliwości retributywnej świadczy fakt, że duża częstotliwość sankcji izolacyjnych ma miejsce w państwach odznaczających się wysokim wskaźnikiem przestępczości (szczególnie zabójstw) i tam, gdzie zrezygnowano z kary śmierci¹⁷. W związku z tym należy stwierdzić, że orzekanie izolacji w ramach polityki kryminalnej poszczególnych państw nie zależy tylko od dynamiki przestępczości, ale również od innych czynników, m.in. dystrybucji władzy, zatrudnienia i struktury społeczeństwa¹⁸.

W kontekście przedstawionych analiz należy również zwrócić uwagę na istotność ich zróżnicowania z uwagi na rodzaj popełnionego przestępstwa. W tym aspekcie interesujące są wyniki badań opinii pracowników wymiaru sprawiedliwości dotyczące celów karania – policjantów (N=2628) oraz sędziów i prokuratorów (N=2628). W opinii policjantów cel sprawiedliwościowy (współmierność kary do szkodliwości społecznej czynu), prewencja ogólna oraz izolacja skazanego powinny być w największym stopniu realizowane w stosunku do zabójców, natomiast w stopniu najniższym wobec sprawców nieumyślnego spowodowania śmierci. Prewencja w postaci odstraszenia przestępców w największym zakresie powinna dotyczyć

¹⁵ Tamże, s. 428–430.

¹⁶ B. Hołyst, *Kryminologia*, Lexis Nexis, Warszawa 2014, s. 1388.

¹⁷ R. Ruddell, *Social Disruption State Priorities, and Minority Threat. A Cross-national Study of Imprisonment*, „Punishment & Society” 2005, nr 1, s. 7–28.

¹⁸ J. Sutton, *The Political Economy of Imprisonment among Affluent Western Democracies, 1960–1990*, „American Sociological Review” 2004, nr 2, s. 185.

osób dokonujących gwałtów, a w najmniejszym – sprawców nieumyślnego spowodowania śmierci. Zaś prewencja indywidualna związana z poprawą skazanego najczęściej powinna być stosowana wobec przestępców przeciwko mieniu, a najrzadziej – wobec sprawców przestępstw z użyciem przemocy¹⁹. Na podstawie opinii sędziów i prokuratorów można sformułować następujące wnioski²⁰: 1) Najwyżej oceniano cele związane z prewencją ogólną, następnie zorientowane na prewencję indywidualną, cel sprawiedliwościowy, poprawę skazanego, zaś najniżej – izolację przestępcy od społeczeństwa. 2) Zabójcy stanowili grupę, w stosunku do której kary najczęściej powinny być ukierunkowane na prewencję ogólną i prowadzić do izolacji. Natomiast sprawcy nieumyślnego spowodowania śmierci stanowili grupę, w stosunku do której należy najrzadziej realizować oddziaływania wynikające z prewencji ogólnej i indywidualnej, w tym również najrzadziej izolować skazanego. 3) W stosunku do przestępców przeciwko mieniu należy najczęściej stosować prewencję indywidualną, w tym również cele resocjalizacyjne.

Dla prawidłowej realizacji sprawiedliwościowego celu karania zostały sformułowane m.in. dwie ogólne dyrektywy sądowego wymiaru kary, które zostały zamieszone w art. 53 § 1 k.k. Sąd ma obowiązek uwzględnić przy wymierzaniu sankcji m.in.²¹:

1. współmierność kary do stopnia winy sprawcy
2. współmierność kary do stopnia społecznej szkodliwości czynu.

Ad 1) Współmierność kary do stopnia winy sprawcy. W dyrektywie odnoszącej się do sprawiedliwości kary występuje nakaz, aby była ona proporcjonalna do stopnia winy sprawcy przestępstwa. Sąd przy wymierzaniu sankcji zobowiązany jest baczyć, aby jej dolegliwość „nie przekraczała stopnia winy”, który wyznacza górną granicę dolegliwości za popełniony czyn. Nie można zatem orzec sankcji, której dolegliwość przekraczałaby stopień winy, chociażby za takim orzeczeniem przemawiały inne dyrektywy – np. prewencji ogólnej czy indywidualnej. Wina pełni funkcję limitującą poprzez wyznaczenie górnej granicy konkretnej kary²². Zawinienie czynu zabronionego zależy od zdolności do rozeznania sytuacji, w jakiej znalazł się podmiot sprawczy, czyli od osiągnięcia określonego wieku, poziomu rozwoju intelektualnego i emocjonalnego, przyswojenia reguł moralnych, a także od stanu wiedzy, doświadczenia życiowego i zdolności percepcyjnych. Stopień winy zależy także od możliwości do kierowania swoim postępowaniem w ogóle lub też zdolności do zachowania nienaruszającego norm prawa w takich warunkach,

¹⁹ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, Lexis Nexis, Warszawa 2009, s. 1356–1357.

²⁰ Tamże, s. 1435–1442.

²¹ S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze*, s. 199–200.

²² M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. 2, Arche, Gdańsk 2000, s. 88–89.

w jakich podmiotowi przypadło działać lub powstrzymać się od działania²³. Wymierzana sankcja nie może przekraczać stopnia winy, ale inne dyrektywy mogą spowodować wymierzenie kary łagodniejszej z tego względu, że proporcjonalność sankcji do stopnia winy uniemożliwia jedynie jej zaostrenie²⁴.

Ad 2) **Współmierność kary do stopnia społecznej szkodliwości czynu.** Wymieniona dyrektywa stanowi drugie kryterium wymierzania sprawiedliwej sankcji. Powinna ona wyznaczać pułap kary współmiernej do poziomu szkodliwości konkretnego czynu, a jednocześnie przeciwdziałać wymierzeniu kary zbyt łagodnej. Na ocenę stopnia społecznej szkodliwości wpływają okoliczności wymienione w art. 115 § 2 k.k. Mogą to być warunki przedmiotowe (rodzaj i charakter naruszonego dobra, rozmiar grożącej lub wyrządzonej szkody, sposób i okoliczności działania, waga naruszonych obowiązków) i podmiotowe (postać zamiaru i motywacja sprawcy). Na stopień społecznej szkodliwości nie mają natomiast wpływu okoliczności dotyczące sprawcy, które nie są związane z czynem przestępczym – np. warunki rodzinne, dotychczasowy tryb życia, zachowanie po popełnieniu przestępstwa, nagminność, dotychczasowa karalność²⁵.

2. WIELOWYMIAROWE KONSEKWENCJE POCZUCIA NIESPRAWIEDLIWOŚCI U KARANYCH PRZESTĘPCÓW

Ocena sankcji jako sprawiedliwych lub niesprawiedliwych ma istotne znaczenie dla organów określających wymiar kary, dla skazanych oraz dla wszystkich, którzy takie interakcje obserwują. Każdy z wymienionych podmiotów posiada obraz sprawiedliwego świata, choć u każdego z nich wizja ta może być odmienna z uwagi na różne doświadczenia społeczne²⁶. Badania dotyczące wpływu uprzedniej kary na orzekanie następnych sankcji wobec przestępców powrotnych wskazały, że wśród przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości występuje tendencja do opowiadania się za sztywnym rygoryzmem. Zarówno sędziowie, jak i prokuratorzy byli zwolennikami zaostrenia kar ze względu na to, że zbyt łagodne sankcje nie powstrzymują sprawców przed popełnianiem kolejnych przestępstw²⁷.

²³ K. Buchała, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 1998, s. 387–388.

²⁴ L. Gardocki, *Prawo karne*, s. 182.

²⁵ M. Kalitowski, Z. Sienkiewicz, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, t. 2, s. 89.

²⁶ Z. Zaleski, *Od zawiści do zemsty. Społeczna psychologia kłopotliwych emocji*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 128–143.

²⁷ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, s. 1444–1447.

Inaczej natomiast kształtuje się poczucie sprawiedliwości karania u osób, którym sankcje są wymierzane. Porównanie stosunku więźniów i osób niekaranych do polskiego systemu penalnego wskazało, że osadzeni preferują kary łagodne, natomiast jednostki niekarane – sankcje surowe i rygorystyczne. Z tego względu w społeczności więźniów dominuje poczucie niesprawiedliwości, które bazuje na przekonaniu, że zarówno rodzaj zastosowanej sankcji w postaci kary pozbawienia wolności, jak i jej wymiar są nieproporcjonalnie wysokie w stosunku do osobistej odpowiedzialności za popełniony czyn²⁸.

Poczucie niesprawiedliwości jest szczególnie nasilone u izolowanych recydywistów penitencjarnych – 1/3 tej grupy ma poczucie całkowitej niewinności, a 2/3 badanych towarzyszy przeświadczenie, że orzeczona kara jest rodzajem całkowicie nieusprawiedliwionej dolegliwości²⁹. Tendencja związana z oceną własnych czynów jako „mniej złych”, a kary jako niewspółmiernie wysokiej w stosunku do popełnionego przestępstwa, sprzyja temu, że osoba zaczyna interpretować siebie jako ofiarę działania wielkiej maszyny niesprawiedliwości, w której sankcja stanowi akt wrogości innych ludzi wobec uwięzionego³⁰. Taka interpretacja odbywanej kary motywuje albo do działań odwetowych, albo do izolowania się od otoczenia z powodu doznanych strat.

Doświadczane poczucie niesprawiedliwości uwięzienia stanowi więc czynnik odpowiedzialny za recydywę. Mechanizm uruchamiający powrotność do przestępstwa polega na tym, że pokrzywdzenie wywołuje chęć zemsty, która od strony emocjonalnej stanowi impuls do działania, od strony racjonalnej koncentruje na określonych celach, a od strony funkcjonalnej – służy odbudowaniu poczucia bezpieczeństwa, zwiększeniu samooceny, wyrównaniu poniesionych strat i doświadczeniu sprawiedliwości społecznej³¹.

Podmiotowe przesłanki poczucia niesprawiedliwości: psychiczne następstwa izolacji. Izolacja społeczna, niezależnie od przyczyn powstawania i towarzyszących okoliczności, jest źródłem stresu psychologicznego. Stres ten powstaje w wyniku ograniczenia ilości i różnorodności napływających bodźców sensorycznych,

²⁸ W. Poznaniak, *Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nieprzestępców*, w: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*, red. A. Frączek, Ossolineum, Wrocław [i in.] 1986, s. 323; A. Szymanowska, *Więźniowie i funkcjonariusze wobec norm obyczajowych i prawnych*, Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”, CZSW, Warszawa 1998, s. 242.

²⁹ J. Małec, *Opinie skazanych związane z powrotnością do przestępstwa osób zwalnianych z zakładów karnych*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, red. B. Hołyst, S. Redo, CZSW, Kalisz 1996, s. 216–224.

³⁰ W. Poznaniak, *Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nieprzestępców*, s. 320–321.

³¹ R. Corrado, C. Odgers, I. Cohen, *The Incarceration of Female Young Offenders: Protection for whom?*, „Canadian Journal of Criminology” 2000, nr 42, s. 189–207; Z. Zaleski, *Od zawiści do zemsty*, s. 128–143.

zmniejszenia przestrzeni życiowej sprzyjającej powstawaniu poczucia przeludnienia oraz minimalizacji bezpośrednich kontaktów społecznych. W przypadku izolacji przymusowej dochodzi również bardzo poważne źródło napięcia psychicznego w postaci frustracji potrzeby bezpieczeństwa³².

Istotą dolegliwości kary pozbawienia wolności jest z jednej strony oderwanie osoby od jej środowiska życia – rodziny, pracy, przyjaciół, miejsca zamieszkania, a z drugiej – funkcjonowanie na ograniczonej przestrzeni zakładu karnego, konieczność podporządkowania się rygorom zastosowanej sankcji oraz narażenie na różnorodne sytuacje trudne, przede wszystkim deprywację, cierpienie, przeciążenia czy konflikty³³.

O stresie deprywacyjnym więźniów decyduje niewielka ilość i różnorodność napływających bodźców. Ograniczenia stymulacji sensorycznej wynikają z architektury i zasad funkcjonowania zakładów karnych – ubóstwo barw, monotonia przestrzeni i zdarzeń³⁴.

Ważnym źródłem sytuacji trudnych jest aspekt funkcjonalny środowiska więziennego – frustracja poczucia bezpieczeństwa, kontrola zachowań i ingerowanie personelu we wszystkie dziedziny życia, niekorzystne warunki bytowe, ograniczenie swobody decyzji i działań, częste ich zrutynizowanie i bezsensowność, pozbawienie możliwości kontaktów heteroseksualnych³⁵.

Czynnikiem stresorodnym jest również aspekt temporalny kary pozbawienia wolności. Czas stanowi taki wymiar ludzkiego życia, w którym istotną rolę odgrywają subiektywne doświadczenia. W świadomości więźniów zajmuje on miejsce wyjątkowe. Przede wszystkim dlatego, że jest wartością, w której mierzony jest okres izolacji. Kara jest tym dotkliwsza, im dłuższy jest orzeczony wyrok. Wyczekiwanie na moment zakończenia kary, a jednocześnie ograniczenie swobody samodzielnego wywoływania zdarzeń i podejmowania działań sprawia, że czasokres spędzony w więzieniu staje się nierealny, nierzeczywisty i zupełnie inny od upływającego na wolności. Skazani często informują, że dużą wartość ma tylko czas „zewnątrzny”, natomiast pobyt w izolacji charakteryzuje się funkcjonowaniem „poza czasem”, który jest stracony³⁶.

Przeżywanie sytuacji trudnych przez skazanego jest również wynikiem oderwania od środowiska społecznego, poczucia utraty więzi z rodziną, obawy o los najbliższych, świadomości wyrządzonej krzywdy czy żalu za utraconą pracę. Oderwanie od dotychczasowego środowiska życia jest często odbierane przez więźniów w kategoriach odrzucenia społecznego³⁷.

³² M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, PWN, Warszawa 2001, s. 304–305.

³³ S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze*, s. 204; M. Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 306.

³⁴ M. Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 298–299.

³⁵ Tamże, s. 299–300.

³⁶ Tamże, s. 302–304.

³⁷ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1389–1390.

Długotrwały stres związany z pobytem w zakładzie karnym prowadzi do negatywnych zmian w osobowości skazanych, co znajduje odzwierciedlenie w ich sposobie myślenia, doświadczanych emocjach i zachowaniu. Izolacja więzienna jest jedną z najostrzejszych form zaburzenia struktury „ja-świat” w wyniku tego, że powoduje konieczność znacznej redukcji bodźców z obydwu tych sfer. Destrukcyjne zmiany w psychice są spowodowane tym, że osobowość rozwija się w wyniku interakcji z otaczającym światem. Niemożność podtrzymania tych relacji prowadzi do tego, że osobowość funkcjonuje w warunkach nieadekwatnych do jej potrzeb³⁸. Negatywne skutki izolacji więziennej są najczęściej wywołane brakiem zaspokojenia potrzeb związanych z bezpieczeństwem, miłością, afiliacją, stymulacją sensoryczną i informacyjną, autonomią decyzyjną, swobodą działania, kontaktami heteroseksualnymi³⁹.

Potrzeby psychiczne stanowią mechanizm motywacyjny, który pobudza do działania i nadaje kierunek podjętej aktywności⁴⁰. Dlatego deprivacja potrzeb człowieka w warunkach zakładu karnego prowadzi do różnego typu zaburzeń w jego myśleniu, emocjach i zachowaniu⁴¹.

Do skutków w sferze poznawczej należy zaliczyć przede wszystkim skrócenie okresu koncentracji uwagi, wskutek czego podejmowane czynności szybko męczą. Skazany zastępuje wysiłek intelektualny poszukiwaniem stymulacji w postaci zachowań zastępczych, coraz mniej wybrednych żartów lub czynności przypominających dziecięce zabawy. Nasilają się tendencje do myślenia magicznego, co skutkuje wzrostem podatności na sugestię i większą zależnością od autorytetów. Osadzony często ma trudności z funkcjonowaniem w wymiarze temporalnym. W związku z tym nie potrafi myśleć perspektywicznie i traci orientację dotyczącą celów życiowych.

Pod wpływem izolacji więziennej zachodzą również istotne zmiany w sferze emocjonalnej. Pobytowi w zakładzie karnym towarzyszy gwałtowny wzrost negatywnych stanów psychicznych w postaci złego samopoczucia, napięcia psychicznego, impulsywności, wysokiego lęku i/lub trwałego przygnębienia. Dodatkowo, stany psychiczne skazanych ulegają bardzo szybkim zmianom i często są nieadekwatne do bodźców, które je wywołały⁴². Szczególną uwagę w zakresie emocjonalnych skutków pobytu w więzieniu należy zwrócić na gwałtowny wzrost agresywności. Wynika to z kilku prawidłowości, które mają istotne znaczenie dla resocjalizacji penitencjarnej. Po pierwsze, omawiane zjawisko jest typowym następstwem wszystkich sytuacji o charakterze izolacyjnym⁴³. W związku z tym pojawia się również często jako reakcja na sytuację więzienną. Potwierdzają to wyniki badań – osadzeni w zakładach karnych przejawiają istotnie wyższy poziom agresji w stosunku do

³⁸ Tamże.

³⁹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 304–305.

⁴⁰ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1389.

⁴¹ Tamże, s. 1390.

⁴² M. Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 300–304.

⁴³ Tamże, 305.

osób poddawanych probacji (skazani z warunkowym zawieszeniem wykonania kary i warunkowo przedterminowo zwolnieni z jej wykonywania)⁴⁴. Po drugie, przejawy takich zachowań mogą mieć różny charakter – np. podejmowanie ataków wobec innych, autoagresja lub bunt przeciwko normom moralnym⁴⁵. Po trzecie, wysokie nasilenie agresji często współwystępuje z niskim poczuciem własnej wartości⁴⁶.

Deprywacja potrzeb w warunkach więziennych wywołuje również niekorzystne zmiany na poziomie aktywacji zachowań. Ich długotrwałe niezaspokojenie prowadzi do bierności, apatii, niechęci do podejmowania wysiłku fizycznego i/ lub psychicznego, bezwolności i bezsilności. Brak motywacji w kierunku podejmowania aktywności prowadzi często do tego, że skazani zmieniają się z podmiotu sprawczego na przedmiot oddziaływań innych⁴⁷.

Negatywne skutki uwięzienia potwierdzają wyniki badań, w których stwierdzono, że w miarę wydłużania się czasu izolacji u skazanych z długoterminowymi wyrokami występuje obniżenie samooceny, aprioryczna negacja wartości przekazywanych przez personel, brak reakcji na oddziaływania poprawcze i stopień wrażliwości na uwięzienie⁴⁸. Osadzonych długoterminowo cechuje ponadto duże nasilenie agresywnych zachowań, stosowanie przemocy, zaburzenia seksualne, mniejsza odporność psychiczna i brak wyraźnej perspektywy życiowej⁴⁹.

Adaptacja oznacza zdolność dopasowania się człowieka do zmieniających się okoliczności zewnętrznych oraz umiejętność osiągnięcia ważnych dla siebie celów⁵⁰. Skazanie na karę pozbawienia wolności stawia człowieka przed koniecznością przystosowania się do nowych warunków, zupełnie innych niż te, w jakich żył na wolności⁵¹. Stres więzienny, nawet przy dużych zdolnościach adaptacyjnych, uruchamia mechanizmy obronne, mające na celu albo zlikwidowanie źródła wywołującego napięcie wewnętrzne, a jeśli się to nie udaje, to przynajmniej doprowadzenie do redukcji natężenia negatywnego stanu psychicznego⁵².

⁴⁴ J. Szałański, J. Michalski, *Wskaźniki syndromu agresji u przestępców osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji*, w: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, red. J. Szałański, COSSW, Łódź-Warszawa-Kalisz 1998, s. 163–169.

⁴⁵ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1389–1390.

⁴⁶ G. Calhoun, B. Glaser, T. Stefurak, C. Bradshaw, *Preliminary Validation of the Narcissistic Personality Inventory–Juvenile Offender*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000, nr 5, s. 564–580.

⁴⁷ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1389–1390.

⁴⁸ M. Wołowicz, *Charakterystyka młodocianych i młodych więźniów byłych wychowanków zakładów poprawczych*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, red. B. Hołyst, S. Redo, CZSW, Kalisz 1996, s. 214.

⁴⁹ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003, s. 208–209.

⁵⁰ M. Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 211.

⁵¹ H. Chmielewska, *Psychologiczne aspekty izolacji*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak, COSSW, Kalisz 2004, s. 168–171.

⁵² Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 308.

Adaptacja skazanego do warunków zakładu karnego jest ściśle związana z procesem prizonizacji. Polega on na tym, że w trakcie odbywania sankcji osoba izolowana przyswaja sobie coraz większą wiedzę na temat norm i wartości obowiązujących w społeczności więziennej. Ponadto, osadzony wykazuje się coraz wyższym stopniem przyswojenia specyficznych dla tego środowiska postaw, zachowań i rytuałów. Efektem prizonizacji jest lepsze znoszenie dolegliwości więziennych, integracja z grupami nieformalnymi, a czasem bezkrytyczna akceptacja dewiacyjnych form zachowania⁵³. Istnieją cztery podstawowe techniki adaptacji jednostki do wykonywania kary w warunkach izolacyjnych⁵⁴:

1) Wycofanie z sytuacji polegające na radykalnym odcięciu się od otoczenia, zubożeniu na sprawy innych, manifestowaniu trudności emocjonalnych, częstym stosowaniu mechanizmów obronnych, zachowań infantylnych i/lub egocentrycznych, a w skrajnych przypadkach – na depersonalizacji, symptomach autyzmu lub autoagresji.

2) Bunt objawiający się jawną wrogością wobec personelu lub uczestnictwem w grupach nieformalnych i skrywaną niechęcią wobec administracji zakładu karnego.

3) Zadomowienie związane z osiągnięciem pewnej swobody działania i względnie stabilnych warunków egzystencji. Dla tego sposobu przystosowania charakterystyczna jest fasadowa życzliwość zarówno wobec personelu, jak i współwięźniów. Przystosowanie cechujące się zadomowieniem jest charakterystyczne dla recydywistów penitencjarnych. Duża częstotliwość pobytów w zakładach karnych powoduje, że ta grupa dobrze zna realia więzienne i ma w nich ugruntowaną pozycję. Ponadto, warunki socjalno-bytowe w zakładzie karnym są dla wielu z nich lepsze od tych, które mieli na wolności⁵⁵.

4) Konwersja polegająca na tym, że skazany przyjmuje bez zastrzeżeń wszystkie polecenia personelu, jest posłuszny, zdyscyplinowany i nie stwarza żadnych problemów wychowawczych. Uległość i podporządkowanie ma często charakter „polityczny”, ponieważ ma na celu osiąganie doraźnych interesów.

Wyniki badań przeprowadzone na grupie recydywistów penitencjarnych wskazują, że najczęściej stosowanym mechanizmem przystosowawczym do warunków więziennych jest technika wycofania związana z problemami w funkcjonowaniu emocjonalnym (zaburzenia emocjonalne, obniżenie poczucia własnej wartości, obcość bliskich osób, utrata wiary), intelektualnym (osłabienie sprawności umysłowej, poczucie naznaczenia) i behawioralnym skazanych (wypaczenie zachowań, negatywne postawy wobec innych ludzi). U części badanych mechanizm adaptacyjny wycofania jest kompensowany przez technikę integracji z grupą nieformalną współwięźniów (kara jako możliwość nawiązania przyjaźni) lub/i technikę zadomowienia (izolacja jako czynnik uczący samodzielności i zaradności). Najrzadziej

⁵³ Tamże, s. 214–215.

⁵⁴ E. Goffman, *On the characteristics of total institutions*, w: *The prison. Studies in institutional organization and change*, ed. D. Cressey, Guilford Press, New York 1961, s. 68–106.

⁵⁵ H. Chmielewska, *Psychologiczne aspekty izolacji*, s. 174–175.

występującym sposobem przystosowawczym jest konwersja (pobyt w zakładzie karnym jako czynnik służący zerwaniu kontaktu z negatywnym środowiskiem)⁵⁶.

Podmiotowe przesłanki poczucia niesprawiedliwości: społeczne następstwa izolacji. W społeczności więziennej, podobnie jak w innych grupach, występują dwa rodzaje więzi – formalne i nieformalne⁵⁷. Formalna organizacja skazanych jest oparta na przepisach ustawowych i regulaminie zakładu karnego, które w sposób drobiazgowy normują całość zachowań jednostki, a jednocześnie tworzą niezwykle złożony układ jawnych i ukrytych zależności, określanych w kategoriach instytucji totalnej⁵⁸.

Włączenie skazanego do grupy więziennej ma charakter sztuczny i przymusowy. Nienaturalność populacji więźniów polega na tym, że w dużym skupieniu i na małej przestrzeni funkcjonują osoby, które niewiele łączy – jedynie sytuacja, w jakiej się znalazły, natomiast pod wieloma innymi względami jest to grupa silnie zróżnicowana – np. w kwestii wieku, osobowości, potrzeb, postaw, wykształcenia i stopnia demoralizacji.

Do najczęściej występujących problemów społecznych w środowisku więziennym należą sytuacje konfliktowe, stanowiące efekt sprzecznych funkcji w systemie penitencjarnym. Kolidują role między personelem a skazanymi wynika z faktu, że funkcjonariusze wykonują rutynowe zadania kontrolne (np. rewizje), którym często towarzyszy brak zaufania do pensjonariuszy. Skazani natomiast poddają się tym czynnościom jedynie pod groźbą przymusu. Przedstawiony układ zależności stanowi sytuację konfrontacyjną, która w wielu przypadkach prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu indywidualnym i społecznym. Jednym z efektów kolizji ról w relacjach personel – pensjonariusze jest zespół błędnej adaptacji, zwany również syndromem instytucjonalizmu. Do jego podstawowych objawów należy występowanie wyuczzonej bezradności, apatia, depresja, skrajna uległość, obniżenie poczucia jakości własnego życia, nasilenie zachowań agresywnych, utrata tożsamości indywidualnej oraz silna integracja z podkulturą więzienną⁵⁹.

Relacje między więźniami są tworzone spontanicznie i często przyjmują postać nielegalnej organizacji – „drugiego życia”, które może stanowić poważny problem dla funkcjonowania zakładu karnego. Przyjmowana jest hipoteza, że stanowi ono formę odtworzenia warunków wolnościowych, będących przeciwwagą dla izolacji społecznej i przejawów „totalności” zakładu karnego. Skazani stwarzają sobie bodźce stymulacyjne, strukturę społeczną, system wykonywanych ról i możliwości podejmowania decyzji dotyczących własnego i cudzego losu. Świadczy o tym akceptacja wartości i norm ułatwiających funkcjonowanie w roli przestępcy,

⁵⁶ I. Niewiadomska, *Opinie skazanych dotyczące kary pozbawienia wolności jako wskaźnik adaptacji do warunków izolacji więziennej*, w: *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, red. M. Kuć, I. Niewiadomska, TN KUL, Lublin 2004, s. 328.

⁵⁷ N. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1389–1390.

⁵⁸ M. Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 304–305.

⁵⁹ Tamże.

negatywny stosunek do pracy, traktowanie członków społeczeństwa w kategorii „fajrerów”, skłonność do używania substancji psychoaktywnych⁶⁰. Ze względu na fakt, że proces odtwarzania środowiska wolnościowego występuje w warunkach nienaturalnych, to jego efekty przybierają często patologiczne formy⁶¹.

Kolizja ról społecznych w relacjach między skazanymi stanowi również efekt zasady subkulturowej, która polega na dychotomicznym postrzeganiu społeczności więziennej „my” – „oni”. Kategorii „my”, czyli własnej grupie są przypisywane atrybuty pozytywne. Natomiast kategoria „oni”, do której należą pozostali więźniowie i funkcjonariusze, stanowi zagrożenie dla wewnętrznej solidarności grupy subkulturowej. Dychotomiczny podział środowiska prowadzi do konfrontacyjnego nastawienia i sytuacji ciągłego konfliktu między grupą podkulturową a jej społecznym otoczeniem – zarówno w relacjach z personelem, jak i pozostałymi skazanymi⁶². W kontekście społecznych skutków funkcjonowania nieformalnych grup więziennych ważne jest to, że regulacja zachowań między skazanymi jest podporządkowana zasadzie stosowania przemocy. Realizowanie tej reguły służy zarówno regulacji zachowań na poziomie społeczności osadzonych, jak również formom przystosowania indywidualnego w sytuacjach trudnych⁶³.

Podkultura więzienna jest zjawiskiem dynamicznym, jej charakter jest uzależniony od typu zakładu karnego, jego wielkości, stosunku funkcjonariuszy do osadzonych, atmosfery wychowawczej, organizacji życia więziennego, zagospodarowania czasu wolnego, stosowanego systemu nagradzania i karania oraz ogólnie przyjętej polityki penitencjarnej⁶⁴. Wpływy subkulturowe znacznie wzrastają w sytuacji, gdy dochodzi do nasilenia skutków wynikających z izolacji społecznej i totalnego funkcjonowania zakładu karnego. Solidarność skazanych w stosunku do obowiązujących reguł formalnych odzwierciedlają naczelne zasady zorganizowanych grup „drugiego życia”, które polegają przede wszystkim na: 1) kulcie siły, agresywności i cwaniactwa, 2) zakazie współpracy z administracją więzienną, 3) nakazie solidarności i wzajemnej pomocy, 3) eksploatacji więźniów spoza grupy⁶⁵.

Funkcjonalne znaczenie subkultury więziennej wynika z faktu, że zaangażowanie się osoby w jej działalność umożliwia zaspokojenie sfrustrowanych potrzeb psychicznych – bezpieczeństwa, stymulacji, przynależności, odrębności, uznania i/lub poczucia własnej wartości⁶⁶. Znaczenie nieformalnych grup w indywidualnym

⁶⁰ E. Szymczak, *Podkultura przestępcza*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak, COSSW, Kalisz 2004, s. 141–154.

⁶¹ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1389–1390.

⁶² Tamże, s. 1371–1373.

⁶³ M. Kosewski, *Agresywni przestępcy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977, s. 291–292.

⁶⁴ B. Nowak, *Cele, funkcje i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak, COSSW, Kalisz 2004, s. 55–59.

⁶⁵ Tamże, s. 56.

⁶⁶ M. Ciosek, *Psychologia sądowa*, s. 249–250.

przystosowaniu skazanych potwierdzają wyniki badań. Uczestnictwo w subkulturze w istotny sposób współwystępuje z wysokim poczuciem bezpieczeństwa, dobrym przystosowaniem do warunków zakładu karnego, przeświadczeniem o realnych możliwościach osobistego wpływu na przebieg zdarzeń, brakiem symptomów poczucia osamotnienia, realistycznym stosunkiem do rzeczywistości, niskim nasileniem trudności w myśleniu, nastroju i działaniu⁶⁷.

Bardzo niekorzystnym skutkiem społecznym funkcjonowania subkultury więziennej jest jej wpływ na wzrost demoralizacji osadzonych. Największa podatność na tego typu oddziaływania, skutkująca największymi problemami resocjalizacyjnymi, występuje u młodocianych. Skazani w tej grupie charakteryzują się wysokim stopniem identyfikacji z wartościami i normami podkulturowymi, wysoką pozycją w hierarchii grup nieformalnych i dużym stopniem solidaryzmu wewnątrzgrupowego⁶⁸. Z tego względu w ich zachowaniach występuje duże nasilenie różnych form agresywności – brutalność, znęcanie się nad słabszymi, pobicia, samouszkodzenia, głódówki⁶⁹.

Podsumowując zagadnienia opisane w artykule, należy podkreślić istnienie kolizji między urzeczywistnianiem przez społeczeństwo zasady sprawiedliwości wobec przestępców a doświadczeniem poczucia niesprawiedliwości przez osoby, które zostały ukarane za naruszanie norm prawa karnego. Redukcja wymienionego konfliktu może w konsekwencji doprowadzić do zmniejszenia ryzyka recydywy w wyniku zniwelowania pokrzywdzenia wywołującego chęć zemsty karanych przestępców – zarówno wobec całego społeczeństwa, jak i wobec jego poszczególnych członków.

BIBLIOGRAFIA:

- Buchała K., Zoll A., *Kodeks karny. Część ogólna*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 1998.
- Calhoun G., Glaser B., Stefurak T., Bradshaw C., *Preliminary Validation of the Narcissistic Personality Inventory–Juvenile Offender*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2000, nr 5, s. 564–580.
- Chmielewska H., *Psychologiczne aspekty izolacji*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak, COSSW, Kalisz 2004, s. 165–221.
- Cieślak M., *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Wydawnictwa Prawnicze PWN, Warszawa 1995.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, PWN, Warszawa 2001.

⁶⁷ J. Szałański, *Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej*, w: *Problemy współczesnej patologii społecznej*, red. B. Urban, UJ, Karków 1998, s. 67–69.

⁶⁸ B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 1396.

⁶⁹ H. Chmielewska, *Psychologiczne aspekty izolacji*, s. 176; E. Szymczak, *Podkultura przestępcza*, s. 151–153.

- Corrado R., Odgers C., Cohen I., *The Incarceration of Female Young Offenders: Protection for whom?*, „Canadian Journal of Criminology” 2000, nr 42, s. 189–207.
- Gardocki L., *Prawo karne*, C.H. Beck, Warszawa 2005.
- Goffman E., *On the Characteristics of Total Institutions*, w: *The Prison. Studies in Institutional Organization and Change*, ed. D. Cressey, Guilford Press, New York 1961, s. 68–106.
- Hołyst B., *Kryminologia*, Lexis Nexis, Warszawa 2014.
- Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, Lexis Nexis, Warszawa 2009.
- Kosewski M., *Agresywni przestępcy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1977.
- Liebig S., Sauer C., *Sociology of Justice*, w: *Handbook of Social Justice Theory and Research Part I*, eds. C. Sabbagh, M. Schmitt, Springer, New York 2016, s. 37–59.
- Kalitowski M., Sienkiewicz Z., Tyszkiewicz L., Wąsek A., *Kodeks karny. Komentarz*, t. 2, Arche, Gdańsk 2000.
- Lotz S., Gollwitzer M., Streicher B., Schlösser T., *Gerechtigkeit als Forschungsgegenstand, w: Soziale Gerechtigkeit. Was unsere Gesellschaft aus den Erkenntnissen der Gerechtigkeitspsychologie lernen kann*, hrsg. M. Gollwitzer [et al.], Hogrefe Verlag, Göttingen 2013, s. 13–34.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003.
- Makarewicz J., *Prawo karne ogólne*, Księgarnia Leona Frommera, Kraków 1914.
- Małec J., *Opinie skazanych związane z powrotnością do przestępstwa osób zwalnianych z zakładów karnych*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, red. B. Hołyst, S. Redo, CZSW, Kalisz 1996, s. 216–224.
- Niewiadomska I., *Opinie skazanych dotyczące kary pozbawienia wolności jako wskaźnik adaptacji do warunków izolacji więziennej*, w: *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*, red. M. Kuć, I. Niewiadomska, TN KUL, Lublin 2004, s. 317–329.
- Nowak B., *Cele, funkcje i zasady wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak, COSSW, Kalisz 2004, s. 55–59.
- Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego z 9.03.1988 r.*, „Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego” 1988, poz. 1.
- Pawela S., *Prawo karne wykonawcze. Zarys Wykładu*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2003.
- Poznaniak W., *Ustosunkowanie wobec sankcji za niektóre przestępstwa wśród przestępców i nieprzestępców*, w: *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej*, red. A. Frączek, Ossolineum, Wrocław [i in.] 1986, s. 313–327.
- Ruddell R., *Social Disruption State Priorities, and Minority Threat. A Cross-national Study of Imprisonment*, „Punishment & Society” 2005, nr 1, s. 7–28.
- Sutton J., *The Political Economy of Imprisonment among Affluent Western Democracies, 1960–1990*, „American Sociological Review” 2004, nr 2, s. 170–189.
- Sztompka P., *Sprawiedliwość*, w: *Fundamenty dobrego społeczeństwa. Wartości*, red. M. bogunia-Borowska, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016, s. 232–250.
- Szahaj A., *Jaka wspólnota?*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2010.
- Szałański J., *Wybrane korelaty osobowościowe uczestnictwa w podkulturze więziennej*, w: *Problemy współczesnej patologii społecznej*, red. B. Urban, UJ, Karków 1998, s. 57–70.
- Szałański J., Michalski J., *Wskaźniki syndromu agresji u przestępców osadzonych w zakładach karnych i poddanych probacji*, w: *Wina – Kara – Nadzieja – Przemiana*, red. J. Szałański, COSSW, Łódź-Warszawa-Kalisz 1998, s. 163–169.
- Szymanowska A., *Więźniowie i funkcjonariusze wobec norm obyczajowych i prawnych*, Stowarzyszenie Penitencjarne „Patronat”, CZSW, Warszawa 1998.
- Szymczak E., *Podkultura przestępcza*, w: *Zagadnienia penitencjarne*, red. H. Chmielewska, K. Jędrzejak, T. Karczewski, P. Łapiński, B. Nowak, L. Stodolska, E. Szymczak, COSSW, Kalisz 2004, s. 141–154.

- Tyler T.R. *Social Justice in a Diverse Society*, Westview, Boulder 1997.
- Wołowicz M., *Charakterystyka młodocianych i młodych więźniów byłych wychowanków zakładów poprawczych*, w: *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, red. B. Hołyst, S. Redo, CZSW, Kalisz 1996, s. 207–215.
- Zaleski Z., *Od zawiści do zemsty. Społeczna psychologia kłopotliwych emocji*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Ziemiński Z., *Sprawiedliwość społeczna jako pojęcie prawne*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1996.

Streszczenie

Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej z nich opisano istotę zasady sprawiedliwości, głównie w kontekście funkcji, jakie pełni ona w regulowaniu życia społecznego.

W drugiej części artykułu zaprezentowano sposób realizacji zasady sprawiedliwości na gruncie polskiego prawa karnego. W tym kontekście ukazano sprawiedliwość jako jeden z czterech głównych celów karania przestępców (obok celu ogólnoprewencyjnego, szczególnoprewencyjnego oraz kompensacyjnego).

W trzeciej części artykułu zaprezentowano wielowymiarowe konsekwencje poczucia niesprawiedliwości u karanych przestępców. Analiza tego zagadnienia została zaprezentowana w dwóch aspektach karania sankcjami izolacyjnymi: psychicznych następstw izolacji penitencjarnej oraz społecznych konsekwencji odbywania kary pozbawienia wolności.

Słowa kluczowe: zasada sprawiedliwości, sprawiedliwościowy cel karania przestępców, poczucie niesprawiedliwości karanych przestępców

THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE PUNISHMENT OF CRIMINALS

Summary

The article consists of three parts. The first describes the essence of the principle of justice, especially in the context of the function that it plays in regulating social life. The second part of the article shows how to implement principles of justice under Polish penal law. In this context, justice is shown to be one of the four main objectives for punishing criminals (besides general preventive, particular preventive and compensational objectives). The third part of the article presents the multidimensional consequences of a sense of injustice in the convicted criminals. The analysis of this issue is presented in two respects: punishing by imposing isolation sanctions and the psychological consequences of penitentiary isolation and the social consequences of enduring a penalty of imprisonment.

Keywords: the principle of justice, the goal of justice in punishing criminals, the sense of injustice in convicted criminals.